

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԳՐԱԿԱՆ

ՆԱՀԱՏԱԿՆԵՐ

Հիւանդութիւն մըն է այն, որով կը խամբին մեր Հին և նոր գրագէտները : Եւ թո՞ղմ լեզուներն և մտքի խեղերանքներն չեն որ կը կրեն լքման մահացու հարուածն, այլ առանց՝ որ սահմանուած էին և են ազգը յառաջ մղելու, հմայել սրինդով, զրչի խորագանով, մտաց գեղով և ճաշակով : Լքան այս վերջինները և հայ լրագրութիւնը և մամուլը ամենէն ողորմելի վիճակի ենթարկուեցաւ :

Հոգին տուինք մեծ հանճարները, առանց անոնց արժանաւոր յաջորդներ պատրաստելու : Լքան մտքի մեծ գործիչները, քաշուեցան գրական ասպարէզէն, և ազգային գրականութիւնը և անոր զեկը ու սանձը մատնեցաւ ողորմելի գործիչներու, որոնք հասարակ կրպակէ մը կամ միջնակարգ վարժարանէ մը դուրս ելած, կը յանդիման գրական կամ խմբագրական ամբիոնին վրայ բարձրանալ, և ոլիմբականներ ճամբարտակել : Ասոնք չեն գրական նահատակներ, այլ միամիտ ժողովրդեան զազափարներուն նահատակողներն են : Ասոնք չեն նահատակներ, այլ իրենց զրչի շպարովն առանց գիտարութեան կ'ապրին և կ'ապրեցընեն իրենց թերթը. և բնական մակարդոյծներու պաշտօնը կը վարեն գրականութեան մէջ : Լքումն նահատակեց այն հանճարները, որոնք մեծ էին, այն գործիչները, որոնք կը գործէին : Երբ ժողովուրդ մը չի գիտեր իր հանճարներուն յարգը, գանոնք չի քաջալերեր, չի վարձատրեր, այդ գործն յրաժմն բառով կը սահմանուի. և երբ հանճար մը հակառակ այդ ջլատիչ վարման՝ մինչև իր կենաց պալլումն գեռ կը գործէ, գեռ գրիչ կը շարժէ, այն գրական նահատակ մըն է՝ ուսկից ունինք շատեր, որոնց յիշատակը պիտի չաւուրի հայուն ուղեղէն :

*

Գրական նահատակ մին է Պէշիկթաշլեան։ Խեղճ բանաստեղծ։ Այն կ'անմահացընէր Կոնստանդ, Արշակը և Վահանը, ժամանակակից ժողովուրդը կը զմայլէր այդ տարօրինակ հանճարին վրայ, բայց կը թողուր որ լքեալ Պաշայ՝ տարրական վարժարանին մը անկիւնը։ Այն համազգային համարաշիւթեան մեծ գաղափարը կը յղանար, և կապոյտ երկնքի շողշողուն աստեղաց հերքեւանշատուած եղբայրները, ազգութեան վառարանին մէջ կը մղէր, կը հաւաքէր «Եղբայր եմք մեզ»ի փողով։ Բայց քաջաբերութեան քնարը երբէք չէր մեղմէր զգայուն սրտին վշտերն և կակիծներն։ Դալար հասանքին մէջ կ'երգէր «Անուշիկ եմ ինձ կեանք»ը. բայց իր կեանքը որչափ որ մեզ համար անուշիկ և օգտակար եղաւ, բայց իրեն համար, նրբան դառն. քաջաբերութեան և օգնութեան սովը կը տանջէր խեղճ բանաստեղծը, և այն ատեն իրեն օգնութեան կը հասնէին, երբ մահուան քրտինքն կը սահէր անոր լայն ճակատէն։ Նա կը մրմնջէր.

«Որհնեալ ըլլան անոնք որ իրենց սրտին գանձերը աննախանձ կը բանեն աստապելոյն ապէն, սակայն ի շուր կը շշշայ արեւը զօրս արժատին վրայ, նա ոչ ոստեր ընծիւղէ և ոչ ծաղիկ բողբոջէ» :

Մեկեանս չունեցաւ մեր անուշ բանաստեղծը, և ինքը անոր կը կարօտէր. լքաւ նա և կարելի չէր որ ընծիւղէր և բողբոջէր, արեգն այլ եւս ուժ չունէր անոր վրայ ներգործելու. առոյգ հասակի մէջ գերեզմանի թիթեռ մ'ըլլալու կը սահմանուի. և իրեն ժամանակակից հայութեան՝ սրջափ այսօր ու լուսանք կը տեղան այս տողերն, որ բանաստեղծը իղղեցրդէր իր թշուառութեան մահճին մէջ.

«Առնելիքներս կեցեր են այնպէս, ես քովս գտնուած ասակներս սկսայ ուտել մէկ կողմանէ անոնք հատին, ու եկամուտ մը չի գոյանայ՝ իմ ապագայս ինչ կ'ըլլայ, եթէ ապագայ մը ունիմ։ Տարի մըն է ըստ բաղձնաքնայն էր թէ վիճակի մը փոքր ապահովութիւն մը օտանամ, զիտեամ թէ ամբար որչափ գուռ մարկ վրայ կ'ընամ վատահ ըլլաւ. ընդունայն բաղձնաքն, անստուգութիւն. զարձեալ անստուգութիւն» :

Անստուգութիւն. բանաստեղծին ամենէն ստոյգ արտունջն է. — Դեռ նոր Մուրաթեան վարժարանն ի Պոլսի իր հայրենիքն դարձած էր, ապագային անստուգութիւնը կը կոծէր գրական անձին կուրծք. անոր նպատակն ու փափաքն էր՝ երգել գիշերուան խորհրդականութիւնը, արնան ու գարնան հրապարկ, զեփուր, հայրենիքը և հայ նահատակները և դիւցազները, բայց ապագային մտածութիւնը կը կաշկանդէր զինքը։ Միջպիւղի վարժարանի աթոռին վրայ, մեծ բանաստեղծը կը բռնադատուէր հասարակ տիրացոյի մը պաշտօն վարելու։ Եւ ըստ իր մտեւրիմ ընկերներու վկայութեան, քանի քանի անգամ բանաստեղծը բացազանցած է, կ'ուզեմ գրել, կ'ուզեմ երգել, և ոչ վարժապետել, բայց ո՞վ ապագաս ապահովցընէ, ապրելու մտածութիւնը զիս կը տանջէ։ Եւ Քաղաքատունին Հայր Արսէն տեսնելով այդ տաղանդաւոր երիտասարդին կացն ու վիճակը, մեղք կ'ըսէր Պէշիկթաշլեանին՝ որ նիւթական ապրուստը կը մտածէ։ Եւ մեծ մարդը հասկցած էր այն փոքր բանաստեղծի յարգն, որ մեծ ապագայ կը խօստանար։

Բանաստեղծը շատ շուտ համագրի հայութեան ընդհանուրին ուշագրաւ եղաւ. և ամէն գրազեւ անձէ սկսեալ, մինչեւ բոլոր հարուստ դասակարգը կը զմայլէր անոր վրայ և զայն կը սիրէր. բայց սէր ու զմայլում՝ Պէշիկթաշլեանի գանկէն չի հալածեցին անստուգութեան ուրուականը, որ կը խեղդէր զինքը։ Սքանչացում, պաշտում՝ առանց նիւթական ձեռնտուութեան մի կարօտ գրազէտի համար բալասան մըն է եւեթ, և ոչ սնունդ կարելու։ Մեծ բանաստեղծը չորս ոսկի ամսականով վարժապետի պաշտօն կը վարէր, ինքը կ'արքէր և կ'ապրեցընէր իր ծնողքը... Եւ այդ ամսականը միշտ ապահով չէր, երբեմն ամիսներ ամբողջ առանց ամսականի կ'անցընէր։ Պէշիկթաշլեան կարօտ կ'ըլլար օրապահճիկի . . . :

*

Գրական նահատակ մըն է Պէշիկթաշլեանի զուգահաւասար բանաստեղծ Պեարոս Դուռ.

րեանը: Եւ այլ երկու անունները, ինչպիսի՜ յուզումներ կը պատճառէին ըսողաց եւ լսողաց: Դուրեանը՝ Պէշիկիմշանի ինչպէս փառքին եւ պատուին, նոյնպէս նաեւ անոր բարուց եւ կենաց զուգակից ընթացաւ: Եւ զուշէ սխալած չենք՝ եթէ ըսենք թէ Դուրեանին կեանքը քան Պէշիկիմշանինն աւելի ողբերգական եղած է: Աղքատութիւնը մեր բանաստեղծներուն մէջ ամենէն աւելի դիուրեան շան թաճարեց. նամակի մը մէջ Դուրեան կը գրէ.

« Սեւ ճակատագիրը... մեզ՝ մանուկ հանձարներս դաշկահար շանթերու փռնէ մը քաւ »:

Դուրեանը որ Դուրեան գերպատանին անմահացնողն եղաւ, աղքատութիւնը, խեղճութիւնը ստիպեց որ մտածէ իր ծնողաց ապրուստը. գրականութեան բանաստեղծութեան սիրով սիրատուչոր սիրտը, կը հիծէր ապրուստի հոգածութեամբ. կը գրէ.

« Ո՛ր գիտէ քանի՜ անձինքներ զանազան տաղանդներ քաջալերութեան պակասութենէն անգործ ու միջատեալ կը կենան միանգամայն եւ իրենց աղքատ ընտանեացը բեռ Ըլլալու զգացումովը կը տանջուին »:

Եւ այլ զգացումովն էր, որով կը տանջուէր նոյն ինքն Դուրեան: Նա բանաստեղծութիւն, գիրք, գրիչ կ'երազէր, բայց ճակատագիրը իր ըզձերուն կը հակառակէր: Տան նիւթական կարօտութիւնը Պետրոսին ձեռքէն կը խլէ գրիչը, հասարակ արհեստի մը յորդորելով, Բանաստեղծին կ'առաջարկուի էֆէն, տիի մը պայուսակիրն ըլլալ եւ անոր ձիւնն ետեւէն Սուրհալ! Ինչ լաւ առաջարկութիւն: Դուրեան ամէն ջանք ի գործ կը դնէ առանց ներկական կարօտութեան զգալու, ինքզինքը բոլորովին գրականութեան նուիրելու, եւ այս փափաքն իր մէջ նամակով բոլորովին յայտնի կ'երեւի. բարեկամի մը կը գրէ.

« ... յերաւի բանաստեղծ մ'ըլլալ կ'ուզեմ, տենչ մը, որ աղքատիկ հիւղի մը անկիւնը, քաջցի ու ցարտի սեւ վերմակներուն տակ վերջապէս ակամայ կը մարի: Հիմակուն գործատեղիները կով կուզեն գործածելու՝ աշխատելու ոչ թէ մարդ: Տեսնենք քանի մը թատերախաղեր ունիմ, կրնամ քանի մը ստուկով կամ ծագով փոխանակելու... ամբիս մը չափ մինչեւ անգամ խոնարհեցայ զերասանութիւն Ընելու ընտանեքիս կարօտը լեցնելու համար,

բայց բաղդին ատկութեան կրակովը բորբոքած՝ նախատեղեքերու շիւրնալով հանգրժեմ՝ աղտոտ անկողինս թատրոնէն սուս փոխադրեցի: Իմ ցաւերս սոսկալի են, դու բաժանման կէտերուդ շատ կրկնեցի որ դարձ դոնեմ: Սղբայր! սա սեւ ճակատագրիս դէմ կը խօսիք... լռենք... աչերս կը լինան... վերջացնենք... մատերս կը մսին, երթամ վարը քեզ մը տաք նալու »:

Բայց Դուրեանին լացն ու միմանջ, զորն ու խնդրանք լսելի չեղան. նա աղքատ ծնուաւ եւ աղքատ մեռաւ, ուրիշները լքին զանիկայ, բայց ինքը չի լքաւ. մուրացիկ վիճակի մէջ եւս կրցաւ իր միտքը մշակելու եւ յաջողեցաւ մեր ազգին ամենէն զգայուն բանաստեղծն ըլլալու, եւ եղաւ: Բեզնաւոր հանճար մըն էր որ չի գտաւ քաջալերութեան անգամաւոր մշակելու, դեռ աւելի բարձր, դեռ աւելի ձգող, եւ սքանչացումի արժանի նուագներ եւ երկեր: Եւ անվարձաւ տրութիւնը խորտակեց Դուրեանի յուսալից գործունէութիւնը:

*

Անվարձատրութեան կամ լքման պակասութիւնն ամենէն աւելի զգացին ազգային հրապարակագիր գործիչներն: Քանիներ բուռն եռանդով սկսան այլ կարեւոր գործն, բայց անոնցմէ քանի անձ կարելի է գտնալ, որ քաջալերուած լինի հասարակաց ընթերցասիրտութեամբ: Եւ եթէ այս օր կան թերթեր որ բաւական տարուան գոյութիւն ունին եւ իրենց ծնունդէն սկսեալ շարունակաբար յառաջ կը դնան, ամենայայտնի նշմարտութիւն մըն է, որ ոչ թէ հասարակաց քաջալերութենէն ուժ եւ սնունդ առնելով դեռ կը քաշեն, դեռ կ'ընթանան, այլ նուիրեալն զաղագիտար մը զոր ունին, այն գիրքներ կը քաջալերէ, եւ այն գիրքներ կը պահպանէ լքման աւերիչ ազդեցութենէն:

Տասնեակ տարուան ընթացից մէջ, հայ լրագրութիւնը մեծ յեղափոխութիւն մը ցոյց տուաւ նոր եւ ազգու լրագրաց ծնունդով: Պրոյոյ մէջ խումբ մը երիտասարդներ կը խմբագրեն « Հայրենիք » թերթը որ պիտի լինէր առաջադից « Մշակ »ը. եւ այդ թերթը որ թէ եւ առաջադից աղբիւրաւոր թերթին կիսակատար ընդօրինակութենն էր, բայց

սակայն աշխատակցաց զեղեցկագիտական գրութիւնները զայն շուտով հայ հասարակութեան սիրելի բրին։ տարիներ անընդհատ այդ թերթը ձեռքէ ձեռք կը յափշտակուէր. բայց կը ցաւինք ըսելու որ ծանօթ պատճառներէն զատ, նա բաժանորդաց անվարձատրութենէն իսկ ոսկիեայ կը դադրի զործելէն։ խմբագրութիւնը անով ամենամեծ կորուստ կ'ունենայ, և հասարակութեան սիրելի թերթի խմբագրութիւնը՝ անօթի և սովալլուկ հետ ի հէն կը նետուի յԵրուսաղէմ, և զեռ առանց յքանելու, անոնցմէ ոմանք զիսկապական քաղութիւնէն կ'ունենան իրենց նուիրական գործն յառաջ վարելու, յայտնի գիտնալով որ այդ գործունէութիւնը ազգէն վարձատրուած չէ։

Թուրքիոյ նոյն մայրաքաղաքէն մէջ գիտական և մասնագիտական թերթեր իրար կը յաջորդեն, շուտով կը ծնին և շուտով կը մեռնին. անվարձատրութեան իւրաքանչեւ կը խաժմէ անոնց ծաղիկ գազափարները։ Դեռ նոր է՝ որ Պ. Բուլատ գրական ասպարէզէն կը քաշուի. այդ գիտական անձը որ ամենէն մաքուր և առաքինի գաղափարով մը սկսաւ հրատարակել «Հանրագիտակ»ը, բայց ինքն եւս հարուածուեցաւ քաջակերութեան պակասութենէն. հայ լրագրութիւնը՝ այդ թերթին նման գործնական գիտական թերթ մը չունեցաւ բնաւ, անտեսագիտական մասնագիտով ուս երեք տարի անգուշական զիրք մ'ունեցաւ. եւրոպական յառաջադիմական գիտութիւնը և գիտերը, գաւառական հայ ժողովրդական գործնական գիտութեան հետ ձուլելով կը հրատարակուէր. և ժողովուրդը մանաւանդ զաւառներէն, ինչպիսի խանապալառութեամբ ողջունեց այդ թերթը. և Բիւջ օգուտ այդ գործըրանքէն, քանի որ խմբագրութիւնը ամէն ամիս կ'ողբերգէ բաժնեգէտը վճարուեալ։ Եւ Պ. Բուլատ երեք տարի առանց լքանելու՝ ընտանեաց բերնէն հացն կտրելով, կը հրատարակէր այդ թերթը։ — Այս և ասոր նման օրինակներ շատ են։ Ռուսահայ լրագրութեան ողբին մասնակցելով և արտասահմանի և թրքահայ խմբագրութիւնը, տասնեակ ամիսներ առաջ, լացին Սիմէոն Քուլամբրեանցի կորուստը. այդ այլ խմբագիր

մ'էր և անվարձատրութեան զառնութիւնը ամենէն շատ ինքն կը զգացող. այն զառնութիւնն էր, որ զինքը առողջ հասակի մէջ գէպ ի գերեզմանն առաջնորդեց։ «Արաքս»ի խմբագրատեան էր անկաւ, որ ամբողջ տասը տարի՝ հայ մամուլը զեղարուեստական մասնաճիւղով շատ վեր բռնեց և իր թերթը մրցեցաւ եւրոպական զեղեցիկ և ճաշակաւոր մամուլի հետ։ Այլ հայ թերթը նոյն իսկ Շիւզալոյի ցուցահանդիսին մեծ և պատուաւոր մրցանակի կ'արժանանայ ի պատիւ հայութեան. բայց ի զմեռ. այն ալ կը լքանի։ Սիմէոն Քուլամբրեանց օտոտի փառաբանութեամբ չէր որ կը խմբագրէր և կը հրատարակէր զեղարուեստական «Արաքս»ը. այլ

«Արաքս»ի մէջ — կը գրէ — ուստի զգեղարուեստին՝ մենք երկու նպատակ ունինք աչքի առաջ. նախ, որ գեղարուեստի բարոյական վեճի նշանակութիւնը անվերելի լինելով, մանաւանդ մեզ նման հոգեպէս զարգանալու կարեւոր շատ միջոցներէն զուրկ փոքր ազգութեան կրթութեան համար՝ ուղեցանք այդ զգալի պակասը մասամբ լրացնելու, երկրորդ՝ հայի որտեղ ու հոգին մօտ նկատեցով, ցանկացանք հայի մէջ վառ պահել այն աշխարհը, որի մէջ ծնուել ու աճել է և որով էլ ապրում է ցարդ ։

Բայց այսպիսի մի մեծ գործ ձեռնհասութեան զուգոյք հանելու համար, բաւական է մի աղքատ և կարօտ գործիչ, թէեւ բոլորովին բռնկած լինի անոր հրատարակութեան սիրով, թէեւ բոլոր կենսքը անոր նուիրած լինի խմբագրելու կը հարցնէ.

«... Ինչպէս մենք մեր միակ ոյժով, առանց ընկերակցութեան կամ ու է պակասութեան, կարող ենք տարուան սկզբում հոգով այսքան մի խոշոր գումար որով ժամանակում առաջին զրքը հրատարակելու համար... Աշխարհի ամեն կողմերէն, նոյն իսկ օտարերեքից հարկերու նամակներ, խմբագրական գրուածներ են տեղում խմբագրութեանս իւրաքանչեւ ինչ ինչ համակրութիւն և սքանչացում յայսպէսով մեզ, սակայն... գործը, հանդիս տպագրութիւնը կաղաւթ է ու կաղաւթ, գիտե՞ք, Ինչու ։»

Վասն զի հասարակութիւնը կը սքանչանայ «Արաքս»ի շքեղ և փառաւոր տպագրութեան վրայ, բայց բաժնեգէտն վճարելու համար դժուարութիւն կը զգայ, և կը փափագի որ հայ մամուլին այդ պատուաւոր թերթը

ըլոյս տեսնէ. ինչնով. 3000 ուղբի ծախքով. և խեղճ ու ազգաստ խմբագիր մը ուսկից Կանէ այդ մեծ գումարը:

«Արաքս»ի խմբագիրը գրամական այն աւանդն մեծ խոշորագոյն ոտքի տակ առնելով, ամէն տարի՝ թէնեւ ժամանակէն ուշ՝ բայց կը հրատարակէր իր թերթը. պատկերներով անոր մէջ ընդհանուր ազգաց ամենէն հոշաւաւոր նկարաց զուգու գործոց նկարներն. և մանաւանդ հայրենեաց աւերակ բերդերը, գերեզմանները, ժողովրդական տարաքները, կատարեալ նուրբ զեղով ու ճաշակով փաղցր, ցուրտը, անտանելի չքաւորութիւնը՝ իրեն խանդավառ գործունէութեան դէմ կը պատերազմէին, բայց այդ հարուածներուն փուլ լամբիքանց կը դիմադրէր՝ մինչեւ այն ատեն՝ երբ այլ եւս իր հիւժմած ու մաշած մարմինը ձեռքնտու չլըլար իր հոգւոյն, որ կ'ուզէր դեռ գործել, դեռ պեղել հայրենի երկիրը, և հրապարակ հանել մեր անցեալ փառաց ճարտար և ճաշակուոր գեղանկարն՝ Նա չի լքաւ, բայց լքին գինը. մամուլի գործիչներուն մէջ ամենէն ծանօթ նահատակն ինքն եղաւ. և իր մասնաճիւղին մէջ ինքը անգուլպական եղաւ: Եւ իրմով առ այժմ վերջացած կ'երեւի հայկական գեղանկար մամուլին: Փառք մի եւս հայութիւնէն կը թռչի: Միշտ կ'որոտտ, ընաւ գիւտ:

Քանի որ մեր խօսքն ուստահայ մամուլի մի արդիւնաւոր գործիչի մասին է, չենք ուզեր անյիշատակ անցնել մի և նոյն հասարակութեան մէջ գտնուող այն խմբագիրներն, որոնք կը չարչարուին հրատարակչական անտանելի լուծին տակ: «Ազգայրական Հանդէս»ի հրատարակութիւնը ապաւնովցնելու համար, կաթողիկոս Խորիմանն կը միջամտէ. հագուոր իշխանութիւնը հարկ կ'ըլլայ ձայն բարձրացնելու, կերպով մը հասարակութեան վրայ նուիրական պարտք մը դնելու՝ օգնելու այն կիսամեայ օգտակար հանդիսին. և նոյն հանդիսի խմբագիրը կը դուշակուի թէ քիչ աստիճանի հրատարակչական տաժանելի կաց մ'ունեցեր է, որ նոյն բային ստիպուած է առնելու: Եւ քիչնչկէս չի գիմբ այդ տեսակ մի ձեռնտուութեան, երբ իր լայնածաւալ հանդէսը հրատարակելու

համար, զուրկ նիւթական ո' և է քաջալեւրութենէ, ամէն տարի 1000 ուղբի պարտքի տակ կ'ընկնուէր. և թէնեւ բազուցի երեսուսի մը համար ոչ մի նշանակութիւն չունենայ այլքան գումարի պարտքն, բայց մի ծուղովրդական գրագէտի համար նա լքուցիչ է վհատեցուցիչ մեծ մտատանջութիւն մըն է, և մանաւանդ՝ երբ նա ընտանեաց տէր է, և հայ մամուլը կերակրելէն առաջ, սրբազան պարտք մ'ունի ընտանիքն սնուցանելու: Եւ այդ հանդէսը՝ որ երթալով ընդհանուր բանասիրաց և գրագիրտաց ուշադրութիւնը կը գրաւէ, ոչ մի մեկնեաց չունի, որ զայն իրեն հետադարձ զիրեն զուրկ կորդէ: «Մուրճ»ը «Հիւսիսափայլ»ի և «Արտուկ»ի այդ նսեմ վերջալոյսը, մի և նոյն ոլորալի կացն ունի. հասարակաց քաջալեւրութեան սովը կը զգան նաեւ «Թատրոն» և միւս թերթերն: Այսմ ուստահայ լրագրութիւնը չի վայելեր հասարակութեան կարեւոր ձեռնտուութիւնը. «Մշակ»ը հայ լրագրութեան այդ տարեց և ընդհանուր հայութեան ողջամիտ երեցած լրագիրը, որ իր վայելած համակարանքին համեմատ, այժմ պէտք էր գոնէ 15 հազարի չափ հրատարակուի, բայց նա եւս քաջալեւրութենէ զուրկ լինելով, մեր լսածին համեմատ՝ հագուէ ինք (ըստ տվանց 1500 օրինակ) հազարի չափ կը հրատարակուի:

Մի քանի տարուան մէջ արտասահմանի և հայ մամուլը ընդարձակ ծաւալ մ'ունեցաւ: Եղիպտոս, Պուլկարիա, Գաղղիա, Անգղիա, Զուիցբերի, Ամերիկա այն ամէն երկրաց մէջ, ուր հայ գաղթականութիւնը երթալով բազմացաւ, յաջորդաբար հոն նոր նոր թերթեր ծաւալ, և անոնցմէ շատերն ծաղիկ կամ պտուղ դեռ չի տուած՝ ցուրտ ընդունելութեան խաւարին մէջ խաւարեցան: Ըրան: Բայց ինչ մեծ մեծ պահանջներ, միթէ ազգը պարտական է ամէն թերթ պահելու, սնուցանելու և քաջալերելու, մանաւանդ որ անոնցմէ շատերն լոկ ապրուստի համար ծնին: Մեր վրայ այդ շատ լաւ իրաւացի յարձակում մը պիտի լինէր, եթէ մեր ազնիւ հրատարակութիւնը անպէտ հրատարակութիւնները ճանչնալու ատեն, միանգամայն գիտնար նաեւ կարեւորաց և օգտակարաց

յարգն: Հայ գրականութիւնը բնաւ պիտի չի տուէ, եթէ ողորմելի թերթերն խամրին, անհետանան ընդ միշտ: Բայց երբ կը տեսնէ օրէ օր խեղճ թերթերու բազմացումն և լաւերուն նուազումն, այդ մեծ հարուած մըն է, որ կը խախտէ Հայ գրականութեան կարեւոր շէնքը: Արտասահմանի մէջ «Նոր-կեանք», «Բանասէր», «Համայնարան», «Անահիտ» նոր հանգէսներ են, որոնց շնչասպառութեամբ հրատարակւին յայտնի նշան մըն է պարտ ու պատշաճ վարձատրութիւն մը չի գտնելին: Մանօթ գրագէտներ Յ. Շահնազար, Տ. Կոմսարական, Ս. Պարթեւեան, Ս. Գարբէկեան, Տ. Ս. Տիւսաբ, Տ. Սիպլի, և այլն որոնք սկսան Հայ լրագրութեան նոր և յառաջադիմական գոյն մը տալ, երկար չի տեւեց իրենց գործունէութիւնը, լքան, Հեռացան գրական ասպարէզէն, և քաջալերութեան և վարձատրութեան պակասն նախճիրներ գործեց:

Այն օրէն որ գրագէտ կոչուելու արժանաւոր գործիչ մը գրիչը ձեռք կ'առնու՝ Հայրենի գրականութեան զարգացման աշխատելու, սատարելու, մի և նոյն օրէն Պէշկիթաշլեանի անասուգութեան, այն զաղաւթարական ու տխրոյ ոգին՝ իր գրասեղանին առջև կը կանգնի, կը յիշեցնէ ասպալային հոգն և մտատանջութիւնը, և այն է որ կը ջախջախէ կը լքանէ խեղճ գրական նահաւատկները, որոնք ազգին պակսին կ'արժանանան՝ երբ արիարար կը տուան նոյն ասպարէզին մէջ մինչեւ իրենց գեղեցիկ վերջալոյսին խաւարումն:

Հ. Ս. ԵՐԵՄԵԱՆ

ՄԱՍԻՍ

Հաւանմաններն ազգային, գրական, քաղաքական եւ գիտական: Արտօնատէր՝ Կ. Ս. Իւթիւճեան: Խմբագիր — Տնօրէն՝ Տիգրան Արփիարտան: Տարեկան բաժանորդագին 12 ֆրանք, թրղմատարի ճախը միասին:

Հասցէ՝ Կ. Պոլիս, Ղալաթիս, Նորատոռն-կեսն խան:

ԱՐՇԱԼՈՅՍ ԻՒ ԱՐԵԻԵԼԲ

ԼՈՒՍԱԿՈՐՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ

(շար. տես էջ 401)

ՏԱՐԻՆԵՐՈՎ կ'երեւի այս կուսանաց յայլ և այլ կողմանս Հայոց գեղերին և ցրուին. յարեւմտեան կողմ՝ Թողլով զՄանի յԵփեղեաց գաւառի, ի Հիւսիսակողմ՝ զՆոնէ, որ կ'ըլլայ քարոզիչ Վրաց. այսպէս հարկ է որ ուրիշ կողմեր այլ թողուած ըլլան, և միայն իրենց կէսն միաբան գտուին իրենց նահատակութեան տեղում՝ ի կեդրոն Արարատայ: Միայն հարաւային Հայոց կողմերում կենալն և շրջին աւելի ծանօթ է. և թէ ոչ ուղղակի յԵփեղեայ եկած են Հօն՝ այլ յարեւմտեան Հայոց. կամ երկրորդ անգամ եկած են այս կողմ, ի գաւառն Բզնտանաց, ի ոսկմանս անուանի խոյս քաղաքի, ուր յետոյ իրենց կեցած տեղին՝ Ս. Գրիգոր վայելուչ եկեղեցեակ մի կանգնեց, և ըստ իր սովորութեան՝ խաչ մի շինեց, և տեղի այլ կոչուեցաւ Ս. Խաչ: — Աստի՛ վանայ ծովուն արեւմտեան եզրքը պատելով՝ եկան կեցանի թոռիս, ինչուան Հիմայ ծանօթ տեղ. — աստի՛ գէւյ յարեւմտեան հարաւ կու գան՝ ի գաւառն Մոկաց, և կենան ատեն մի այն տեղ՝ ուր յետոյ Ս. Գրիգոր վանք մի հաստատեց, որ նոյնպէս Ս. Խաչ Մոկաց կոչուի, և անուանի ուխտատեղի մի ըլլայ ի ԺԺԱ դարս, և Գր. Նարեկացւոյ ատեն պայծառ շինութեամբ զարդարեալ և հռչակեալ: Թէ այս տեղ և թէ քիչ մ'այլ հեռու՝ Կճառ կամ Կրճատ կոչուած տեղ մի՛ շատ նեղութիւն և հալածանք կրեն կուսանքն, քրմաց և զանոնք զրդող դիւաց ազգամար. բայց Գայիանէ իր խաչովն և իրեն Հեռ Հոգեղ քահանայքն՝ Դանիէլ և Եսայի, աղօթիւք և օրհնութեամբ՝ հալածանք զանոնք. որք արգել կ'ըլլային մեր